

Gotovo četvrt stoljeća nakon pada socijalizma/komunizma u mnogim državama Istočne, Srednje i Jugozapadne Europe moguće je sad već s određene distance promotriti dinamiku procesa u postsocijalističkim društvima. Međunarodni tim stručnjaka koji je okupila Maša Kolanović pokazuje tu dinamiku razvoja postsocijalističke/postkomunističke stvarnosti s interdisciplinarnog i komparativnog gledišta. Ta vrijedna i uspješna ekspertiza predstavlja širok spektar tema koje se odnose na postsocijalističke slavenske države i važan je glas u diskursu koji se odnosi na tranzicijske procese i promjene mnogih paradigmi. Ovaj zbornik izvrs-

no dijagnosticira važne pojave i njihovu specifičnost u slavenskim državama, a istodobno opisuje složene procese suvremenosti u razdoblju *in statu nascendi*.
dr. sc. Magdalena Koch

Svojom znanstvenom kvalitetom i sinergijom ovaj je zbornik važan i potreban doprinos razumijevanju postsocijalističkih kultura koji ni po čemu ne zaostaje za inozemnim publikacijama srodne tematike. Stoviše, pridružuje se tek malobrojnim, pionirskim nastojanjima insajderskih humanistika da ostvare pravo na interpretaciju domaćih kultura.
dr. sc. Reana Senjković

Zagrebačka slavistička škola

KOMPARATIVNI POSTSOCIJALIZAM: SLAVENSKA ISKUSTVA

Zagrebačka slavistička škola

KOMPARATIVNI POSTSOCIJALIZAM

SLAVENSKA ISKUSTVA

Zagrebačka slavistička škola

Nakladnik

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste
I. Lučića 3, Zagreb
slavisticka.skola@ffzg.hr
www.hrvatskiplus.org

Za nakladnika

Damir Boras

Urednik edicije

Tvrtko Vuković

Recenzenti

Krešimir Bagić
Magdalena Koch
Reana Senjković

Lektura i korektura

Jasmina Han

Oblikovanje i slog

KaramanDesign
www.karaman-design.com

Tisak

Kolor klinika
www.kolorklinika.com

Godina i mjesec objavljivanja

2013, srpanj

CIP-zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 848524.

ISBN 978-953-175-475-0

Komparativni postsocijalizam

Slavenska iskustva

Uredila

Maša Kolanović

Zagrebačka slavistička škola

Zagreb, 2013.

Gubitnicima postsocijalizma

Sadržaj

Uvod

<i>Maša Kolanović</i> Komparativni postsocijalizam: slavenska iskustva	11
---	----

Prostori sjećanja, sjećanja na prostor

<i>Tanja Petrović</i> Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština	31
<i>Maciej Czerwiński</i> Breme (post)komunizma. Hrvatski i poljski kulturni kodovi	47
<i>Danijela Lugarić Vukas</i> Komunalni pakleni šund: sjećanja na komunalni stan u postsovjetskoj Rusiji	81
<i>Magdalena Bogusławska</i> Od mauzoleja do caféa »Mumija«. Elementi kulinarske kulture u recepciji socijalizma u Poljskoj i postjugoslavenskim zemljama	105

Transformacije prostora, preslagivanja identiteta

<i>Boris Koroman</i> Predodžba prostora u suvremenoj hrvatskoj prozi: prostori tranzicije kao mjesta postsocijalističke artikulacije	125
<i>Maciej Falski</i> Čiji je gradski prostor? Urbana politika u postsocijalističkom društvu: primjer Varšave i Sarajeva	147
<i>Orlanda Obad</i> Zašto nam je kapitalistička nevolja milija od svih blaga ovoga svijeta: o stvaranju dobitnika i gubitnika na hrvatskom selu	165
<i>Tihomir Brajović</i> Postsocijalistički identitet(i) i komparativno izučavanje južnoslovenskih književnosti	179
<i>Ivana Peruško</i> Enjoy the Gap! <i>Generacija Propasti</i> Viktora Pelevina	193
<i>Natalija Majsova</i> Reartikulacija ruske ideje u suvremenom ruskom filmu: pet primjera	211

Sanja Šakić

Pisac u egzilu, egzil u romanu: ispisivanje egzila
u prozi Bore Ćosića i Davida Albaharija 227

Mentalitet, rod, alteritet

Tatjana Jukić

Od Žižeka prema postsocijalizmu 245

Angelina Banović-Markovska

After The Fall of The Wall: tranzicijska iskustva
postsocijalističkog Balkana 265

Ozren Biti

Muška retorika i ženska motorika:
očevi i kćeri hrvatskoga postsocijalističkog sporta 273

Lilijana Burcar

Uništenjem socijalizma natrag u kapitalističko barbarstvo:
društveno-ekonomski položaj žena 293

Dijana Jelača

Sasvim moguć optimizam: žena i poslijeratni bosanski film 311

Aida Vidan

Narativi drugosti i krize u južnoslavenskim filmovima
novog milenija 331

Gordana P. Crnković

Ja sam ti, ti si ja: o oslobađajućem antinacionalizmu 351

Radna grupa

Otvorena učionica: vic, rat i genocid 367

Konzervativizam i otpor

Mate Kapović

Jezik i konzervativizam 391

Nebojša Lujanović

Odgovor Vlade Bulića i Andreja Nikolaidisa
na reaktivaciju epskog narativa 401

Dubravka Bogutovac

Bauk postmodernizma kruži palankom. Polemika
»tradicionalista« i »postmodernista« u *Književnim novinama*,
Beograd, 1996. 421

Kazalo imena (*Anera Ryznar*) 447

Uvod

From Žižek to Postsocialism

Taking up Žižek's position on Marxism in *The Fragile Absolute*, I argue that Žižek traces the metonymic logic of the international which dehomogenizes his take on universalism, as well as the Cartesian logic of his engagement with Lacan's psychoanalysis. What surfaces instead is a critical imaginary where Žižek's Lacanian script registers a shift towards configurations formative to the work of Gilles Deleuze, specifically towards Deleuze's view of masochism. This in turn is where a position emerges for the analysis of how the communist revolution, with its Marxist inflection, deregulates socialism but informs postsocialism, with the socialist Yugoslavia as a case in point.

Angelina Banović-Markovska

Filološki fakultet Blaže Koneski Sveučilišta Sv. Kiril i Metodij, Skopje

After The Fall of The Wall: tranzicijska iskustva postsocijalističkog Balkana

Zemlje istočne Europe promijenile su vlast za šest dana, zakone za šest mjeseci, institucije za šest godina, no za promjenu načina mišljenja i ponašanja njihovih građana trebat će šezdeset godina.

(Ralf Dahrendorf)

Neki od nas pamte Otomansko Carstvo, drugi pak Habsburšku Monarhiju, no od svih bivših imperija velika većina nas najbolje pamti društveno-politički i kulturni okvir bivše zajedničke države, u kojoj je hipokrizija bila toliko ironična da je bilo gotovo komično kako se u jednom strogo kontroliranom društvu, kakvo je bilo naše socijalističko, sustavno mogla provoditi strategija »protiv« jednogumlja imitirajući demokraciju u svim sferama društva. No i pored dopuštene »meke«, a u biti itekako dobro kontrolirane, satire bilo je jasno da misliti svojom glavom ne znači ništa drugo nego imati stav koji je u koliziji sa »službenim« stavom države. A budući da u totalitarnim režimima institucija *javno mnijenja*¹ ne funkcionira, posvema je razumljivo što su i mogućnosti te institucije ostale nepoznate svima, i političarima, i intelektualcima, i građanima, pa je bilo logično očekivati da će prilikom transformacije jednog društvenog sustava u drugi *javno mnijenje* postati velika farsa.

Potaknut tom činjenicom i stvarnim učincima njezina djelovanja, suvremeni je makedonski pisac Venko Andonovski odlučio svog pragmatičnog

¹ Javno mnijenje »nije ni opća volja, ni nacija, ni ideologija... Ono ne govori u prvom licu, nije ni objekt, ni subjekt... ono se citira, dopušta mu se da govori, progovara iz trbuha...«, kaže Derrida (2001: 77). Kao *potencijalni elektorat* javno je mnijenje »sabor građana pozvanih da odluče donošenjem suda o temama koje su u nadležnosti legalnih predstavnika, ali također i o temama koje im izmiču, barem privremeno, u zoni koja se proširuje i ubrzano se diferencira postavljajući teška pitanja o aktualnom funkcioniranju liberalne demokracije, kao i o njezinim načelima...« (isto: 79). Ukazujući na razliku između *doxe* i *mnijenja*, Derrida smatra da je *javno mnijenje* moderan artefakt, rezultat europskih političkih diskursa, model europske parlamentarne demokracije, sasvim nepojmljiv narodnim diktaturama i totalitarnim režimima koji su znali samo za *doxu*.

»zapadnjaka« – poznatog Voltaireova Candidea – uvesti u postkomunističku Makedoniju, i to u doba tranzicije kada i čuda postaju moguća, ponajviše kao rezultat jedne iskrivljene logike, potvrđujući komično-grotesknu viziju spomenutog razdoblja. Na pitanje zašto se u toj zemlji svi pozivaju na logiku kada ona uopće ne postoji, jedan od likova drame *Candide u zemlji čudesa* odgovara ovako:

»Logika je izmišljena da bi se njome opravdalo nasilje... da bi se priznalo da stvari ne mogu biti drugačije nego što jesu. (...) U biti, svijet zna samo za dvije perspektive: prva je ona diktatorska, koju vi zapadnjaci nazivate totalitarizmom, a druga su ludilo i anarhija, ono što vi na Zapadu zovete demokracijom. U diktaturi je samo jedan pametan i razmišlja logično, a drugi rade, slušaju i oduševljavaju se; u demokraciji svi misle logično, pa glupih nema, a kada glupih nema, kada se svi prave pametnima, svijet postaje ludnicom...« (Andonovski 2004: 63–64). Stoga uopće nije čudno što se na Candideovo pitanje – pa dobro, tko onda vlada ovdje? – dobiva kvazi-, a zapravo posvema logičan odgovor: »Ludilo vlada, proglašeno logikom. Vlada svatko, što znači – nitko« (isto: 66).

Ta tipična slika *pseudodemokracije* podsjetila me na knjigu Katherine Verdery *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?* u kojoj se autorica kritički odnosi prema pomodnoj teorijskoj »tranzitologiji«, pa sukladno takvu stavu devedesete godine 20. stoljeća definira kao »razdoblje transformacije« koje će stvoriti »niz raznih oblika, od kojih će neki možda biti slični zapadnim kapitalističkim tržišnim ekonomijama, a mnogi neće« (Verdery 2005: 35). Opisujući tranziciju kao neprevodiv ostatak socijalizma, kao »zmijski svlak, stvar smrti i novog rođenja« (isto: 463), K. Verdery smatra da je upravo proces »transformacije« doveo do boljeg sagledavanja učinka realnog socijalizma, jer je ovaj »svukao kožu pre nego što je nova bila spremna, i to bez realne teorije o tome što će dalje« (isto: 458). Danas je još uvijek aktualno pitanje: je li tranzicija bila početak kraja ili samo transfer prema privremenom, ali bolnom prijelazu staroga društvenog sustava u novi. I taj se prijelaz odvijao u nekoliko etapa: prva je etapa podrazumijevala transformaciju državnog (socijalističkog) vlasništva u privatno; druga je rezultirala pojavom sive ekonomije koja je dopuštala život i djelovanje mimo regulativa; dok su se u trećoj etapi uspostavljale nove postsocijalističke strukture moći, i to transformacijom jednostranačkog političkog sustava u višestranački.

Iako su burni, povijesni događaji² 1989. godine potresli komunistički svijet i izazvali krupne promjene u geopolitičkoj strukturi jugoistočne Eu-

2 Kratka kronologija povijesnih događaja: 19. kolovoza 1989. šestotinjak građana DDR-a koji ljetuju na jezeru Balaton prelaze austrijsko-mađarsku granicu i odlaze na Zapad. Taj simbolički istočnonjemački egzodus oslobađa »duha iz boce« – 9. studenoga pada Berlinski zid... Tjedan dana nakon Zida srušena je komunistička vlast u ČSSR-u... Sljedeći krvav kraj diktatorskog Ceaușescuova režima u Rumunjskoj... 22. siječnja 1990. na 14. izvanrednom kongresu u Beogradu raspada se Savez komunista Jugoslavije... 11. studenoga iste godine u Makedoniji pobjeđuje opozicija... U lipnju 1991. Slovenija i Hrvatska proglašavaju neovisnost... 8. prosinca 1991. potpisan

rope, neke su srednjoeuropske postsocijalističke zemlje odlučile prvo uspostaviti demokraciju, a potom otpočeti s procesima ekonomske tranzicije, dok su novonastale države jugozapadnog Balkana, u uvjetima »balkanizirane državnosti«, odlučile najprije uspostaviti (mono)etničke države, a tek onda otpočeti s demokratizacijom društva. Posljedice toga obrnutog pristupa vidljive su i danas. No mene, prije svega, zanima kakve su se promjene dogodile u mentalitetu ljudi na ovim prostorima, može li se uistinu govoriti o nekakvim »balkansko-genetskim malformacijama«³ ili je riječ samo o uspješnom poigravanju sa zakonima, što je, uostalom, i bila stalna praksa u »socijalizmu«. Doduše, još uvijek ostaje otvoreno pitanje zašto ranija ekonomska liberalizacija jugoslavenskog socijalističkog društva nije dovela do lakšeg prepoznavanja »zapadnjačkih« vrijednosti i usvajanja zapadnjačkih ekonomskih logika i kultura?

Prije nego što pokušam odgovoriti na ta pitanja, želim podsjetiti da niti jedna od socijalističkih zemalja istočne Europe nije imala istovjetan razvojni put. Naš *jugoslavenski socijalizam* – koji su mnogi u šali definirali kao »najduži i najmučniji put od kapitalizma do kapitalizma« – bio je prepoznatljiv po svojoj »samoupravljačkoj psihologiji«. Riječ je o ideji koja je u početku imala demokratsku osnovu, ali se u svakodnevnoj praksi ta ideja »izvitoperila u kvazi-demokratski koncept koji je demokratiju izjednačio sa anarhijom, koji je pravo na suodlučivanje radnika pretvorio u slobodu da svako radi šta hoće, a ne slobodu koja podrazumeva poštovanje opšte usvojenih »pravila ponašanja« (Biro 2006: 39; kurziv je moj). No polazeći od Frommove premise da je društveni karakter rezultat dinamičkog prilagođavanja ljudske prirode društvenoj strukturi, posvema je razumljivo što su promjene društvenih uvjeta uzrokovale i promjene u ponašanju ljudi. Zato bismo mogli prihvatiti tezu da je *psihologija postkomunizma* stvorila jedan specifičan mentalni tip – *homo postcommunisticus* (M. Biro), čije je socijalno ponašanje, na literaran način, reciklirao i pisac Venko Andonovski u spomenutoj drami *Candide u zemlji čudesa*. O čemu je, zapravo, riječ?

Prestrukturiranje koje je obuhvatilo jugoistočnu Europu zahtijevalo je nova društvena pravila, nove strukture moći, ukratko – nov način života. Promjene (praćene političkom i financijskom potporom vlada zapadnoeuropskih zemalja i NGO-a) bile su brze i dramatične: mijenjale su se uloge i pomicali centri moći, rušio se stari vrijednosni sustav, i sve to uz opću konstataciju da je svrha svih promjena »povratak Europi i njezinim vrijednostima«. No budući da se stari društveni sustav temeljio na etatiističkoj opciji, socijalna se logika ljudi zatečenih u tranzicijskim životnim

je sporazum o službenom kraju Sovjetskog Saveza... Početkom travnja 1992. otpočije krvavi rat u Bosni i Hercegovini. Opsada Sarajeva traje 44 mjeseca... I dok u srcu Starog kontinenta hara ratno ludilo, u svim državama bivšeg Istočnog bloka odvija se miran prijelaz iz totalitarizma u demokraciju. U nekim zemljama jugoistočne Europe nekada burno otpočeta transformacija socijalističkog društva danas još uvijek traje, bez izgleda da bude dovršena.

3 U drami *Graniva* duhoviti Venko Andonovski poigrava se logikom, pa govori o »genetskim greškama sociologije, odnosno o sociološkim greškama genetike«.

uvjetima umnogome razlikovala od logike koja i danas vrijedi u zapadnoeuropskim zemljama. Ona je generirala jednu ambivalentnu logiku za koju društvene znanosti nisu imale ni koherentan odgovor ni konkretna rješenja: na jednoj je strani bila potreba za imitiranjem Zapada, a na drugoj – mentalno distanciranje od njegovih vrijednosti. To je stvorilo dojam da je u postsocijalističkim zemljama godinama vladala *kulturna stagnacija*.

Desetljetna tužna prevlast totalitarne psiho(ideo)logije i socijalističke kulturne baštine, kao i gorka iskustva s režimom koji je svojim totalitarnim ambicijama producirao nepovjerljiv odnos pojedinca prema državi, rezultirali su novom paradigmom – »tranzicijsko-etnološkom«. Ona je stvorila nove, postsocijalističke subjekte bez jasne predodžbe o principima *građanskoga društva* i njegovim vrijednostima. No da bismo danas shvatili pokušaje društvenog »prilagođavanja«, moramo imati u vidu socijalnu logiku ljudi koji su se, i ne sluteći, našli u tranzicijskim životnim uvjetima.

Za njemačkog etnologa Klausa Rotha odlučujuća su bila tri faktora. Prvi je bio posljedica imperijalne moći stranih država koje su stoljećima imale utjecaj na ovim prostorima;⁴ drugi je faktor referirao na desetljetnu dominaciju domaćih socijalističkih vlada koje nisu uspjele pridobiti institucionalno i sistemsko povjerenje svojih građana, a treći je bio posljedica inferiornosti stimulirane nadolazećim vrijednostima Zapada, i to ne samo objektivnim (institucionalna uređenja, zakoni, moda) već i subjektivnim vrijednostima (ideje, predodžbe, uvjerenja) te vezane uz pojam *građanskog društva*. I kada je svima postalo jasno da imitiranje materijalnih oblika zapadnjačkog društva ne znači i suštinsko usvajanje njegova mentaliteta, već smo bili »izgubljeni u tranziciji«. Osjećaj »izgubljenosti« pojačavala je i činjenica da je preuzimanje europske »ljuštore bez suštine« dovelo u pitanje i kulturnu baštinu Zapada, njegove etičke i pravne norme. Bilo je očito da se balkanska postsocijalistička logika, za razliku od logike koja je vladala u srednjoeuropskim zemljama (koje su također proizašle iz socijalizma), umnogome razlikovala od zapadnoeuropske, kapitalističke. Naime dok je srednjoeuropska njegovala visok stupanj *anonimnog* povjerenja u državne institucije (vladu, sudove, policiju, banke...), balkanska je njegovala visok stupanj *javnog* povjerenja u mreže »ritualnog srodstva«. Takozvane rodbinske mreže postale su sastavni dio te postsocijalističke logike i našeg sociokulturnog miljea, unutar kojeg država nije vrijedila apsolutno ništa. Podizana na etatističkim, a ne na pravnim principima ona je uvjetovala pojavu jednog »polulegalnog« stanja koje je polazilo od pretpostavki da su zakoni mrtvo slovo na papiru i da se mogu kršiti jer štite vlast od građana, a ne građane od vlasti. Taj je društveno-politički kontekst stvorio jedan od najpoznatijih stereotipa o balkanskom postsocijalističkom čovjeku koji rado »prihvaća poslane novce, ali ne i propise«, odbacujući na taj način svaku ideju mentalnog približavanja Europi, njezi-

⁴ Za Makedoniju važni su ovi društveni sustavi: feudalni (tursko-osmanlijski), srpsko-monarhistički, jugoslavensko-socijalistički i sadašnji tranzicijski poludemokratski sustav, s gotovo suicidalnim ambicijama prema euroatlantskim integracijama...

noj pravnoj, političkoj, socijalnoj i kulturnoj tradiciji. I kako se onda može postati kompatibilan sa zapadnjačkim načinom života i njegovim standardima kada balkanskom tranzicijskom mentalitetu odgovara upravo jedno »međustanje« koje je bliže paternalističkoj optici i etatističkoj politici nego kritičkoj inteligenciji i građanskoj logici? Da bi stvar bila još problematičnija, taj je mentalni stereotip iznjedrio još jedan etnološko-antropološki paradoks – balkanski (*neo*)nacionalizam.

Zapadnom je svijetu, vjerojatno, odavno jasno da je zapravo riječ o atavističkoj logici. No kada sve to promatramo iz jedne druge, antropološke perspektive, možemo se složiti i s konstatacijom da je spomenuti *balkanski nacionalizam* zapravo rezultat surove reakcije ogorčenih ljudi koji su htjeli vjerovati da ih je povijest izdala. A budući da je za mnoge ona bila (i ostala) kolektivna trauma – »neprekinut niz poraza i osujećenih nada« – različite nacionalne skupine različito su je internalizirale, pretvarajući je u »vlastiti kognitivni kapital« (Giordano 2001: 92-93). Stoga nije čudno što i dan-danas postoje različita tumačenja istih povijesnih događaja. No čini mi se da je kudikamo važnija činjenica da je, u međuvremenu, naša zajednička socijalistička prošlost postala »slijepom ulicom« iz koje su mnogi vidjeli izlaz u povratku na »slavnu« postsocijalističku povijest. Jer, kada se *postkomunistička konstrukcija povijesti* počela oslobađati zajedničke »bremenite« prošlosti – socijalizam kao da nikada nije ni postojao, ili kao da je postojao izvan toka povijesti (isto: 90) – postala je osloncem spomenutog (*neo*)nacionalizma. Opterećene vlastitim povijestima i tradicionalnim »endogenim« vrijednostima, novonastale države na Balkanu nisu ni bile svjesne da je svaki pokušaj približavanja Europi zapravo bio motiviran željom za udaljavanjem od susjeda, što je dovelo do stvaranja hibridnog modela ponašanja koji se može definirati kao nešto između atavizma i hipermodernosti. *Ta istovjetnost neistovjetnog*, »to stapanje heterogenih životnih oblika koji postoje sve do današnjeg dana, u istraživanjima je bilo nazvano *rurbanizacijom*, što će reći urbanizacija s jakim ruralnim elementima«, kaže Klaus Roth i nastavlja, »onaj koji ne uviđa značaj tih povremeno frapantnih formi kreativnog povezivanja tradicionalne narodne kulture i zapadnjačke moderne, teško da će moći da pravilno razume jugoistok Evrope« (Roth 2012: 16).

To Rothovo razmišljanje uvelike reciklira tezu Ernesta Gellnera o balkanskim zemljama kao zemljama »treće vremenske zone«, koje su kasno shvatile da je bivše uređenje bilo samo »šarena laž u službi režima«, pa su na socijalizam počele gledati kao na »fatalnu povijesnu pogrešku«, najveći razlog za neuspješno približavanje Europi i njezinim vrijednostima. No budući da se na Balkanu mnoge povijesne činjenice smatraju povijesnom (po)greškom, uopće me ne čudi što takve aluzije nalazimo i u nekim suvremenim tekstovima. Naime, razmišljajući o Europi koja nas ne želi prihvatiti »takve kakvi jesmo«, zaostale, još uvijek u »predlogičkoj fazi razvoja« jer vjerujemo u snove i gatamo u budućnost, jedan od likova drame *Graničica* spomenutog autora Venka Andonovskog izgovara konstataciju koja se može prihvatiti kao činjenica, učvršćujući uvjerenje da za nas budućnost

ne postoji jer još nije došla, ali ne postoji ni dio prošlosti koji smo svjesno odbacili, kao što ne postoji ni sadašnjost koja nam u trenutku dok izgovaramo »sada« klizi iz ruku.

Pred istraživače (jugo)socijalizma ili, bolje rečeno, pred istraživače balkanskog postsocijalizma postavlja se dilema kako interpretirati ono što je mnogima poznato, ali je potisnuto iz suvremenog teorijskog pamćenja. Iako, sjećanja na prošlost još su uvijek živa: kod nekih kao nostalgija za izgubljenom iluzijom sigurnosti, kod drugih pak kao uvjerenje da »od komunizma može biti gori samo postsocijalizam«.

U ovom sam tekstu pokušala razraditi tek neka od teorijskih tumačenja vezanih ne samo uz *socijalističku* (predtranzicijsku) već i uz tranzicijsku (*postsocijalističku*) fazu naše zajedničke povijesti. Ona su mi samo potvrdila činjenicu da smo, htjeli mi to priznati ili ne, definirani društveno-kulturnim i političkim okvirom, jer svaki pojedinačni život ima svoju *kolektivnu prošlost*, koja nam je zajednička, pa makar i kao »povijesna pogreška«. Ta naša zajednička kolektivna prošlost stvorila je posebno »prilagodljive«, a zapravo ravnodušne »socijalne habituse«, s krivom predodžbom o demokratskoj tranziciji i vrijednostima građanskog društva.

»Promene iz 1989. godine nisu samo pomutile zapadno samozadovoljstvo »novim svetskim poretком« i ugrozile zamišljeno bratstvo nove evropske zajednice«, kaže Katherine Verdery potvrđujući moje razmišljanje, već su »*nagovestile da je u toku temeljna reorganizacija globalnih razmera*. Ako je to tako, *mogli bismo se čuditi nastojanjima da se možda zastareli zapadni oblici presade na »Istok«*. To je ono što sam imala na umu kada sam ispisala poslednju rečenicu svog prvog poglavlja: *o tome šta će doći posle, može se samo nagađati*« (Verdery 2005: 36; kurziv je moj).

A ja bih na kraju samo dodala da je budućnost »neizbježno ponavljanje prošlosti«, gdje nam Wallersteinov skepticizam pomaže shvatiti da je »samo promjena vječna – jer ništa se drugo ne mijenja«.

Literatura

- [Andonovski, Venko] Андоновски, Венко: »Кандид во земјата на чудата«, у: Пет драми, Култура, Скопје, 2004.
- Apaduraj, Arđun: *Kultura i globalizacija*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.
- Biro, Mikloš: *Homo postcommuniticus*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2006.
- Čale Feldman, Lada i Prica, Ines (ur.): *Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2006.
- Čolović, Ivan (ur.): *Zid je mrtav, živeli zidovi: pad Berlinskog zida i raspad Jugoslavije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2009.
- Čiževski, Kšištof: *Etos pograničja*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.
- [Derrida, Jacques] Дерида, Жак: »Одложена демократија«, у: Другиот правец, Темплум, Скопје, 2001.
- Đordano, Kristijan: *Ogledi o interkulturalnoj komunikaciji*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2001.
- Fromm, Erich: *Bekstvo od slobode*, Naprijed/Nolit/August Cesarec, Zagreb, 1986.
- Gligorov, Vladimir: »Zašto je Balkan dalje od EU nego što je Srednja Evropa?« www.becei.org/EF%200203/GLIGOROV.htm (dodatak tjedniku *Vreme*, 634, 27. veljače 2003).
- [Kovačević, Ivan] Ковачевић, Иван: Антропологија транзиције, Етнoлошка библиотека, књ. 28, Београд, 2007.
- Perica, Vjekoslav i Velikonja, Mitja: *Nebeska Jugoslavija: interakcije političkih mitologija i pop-kulture*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2012.
- Prica, Ines i Škokić, Tea (ur.): *Horror – Porno – Ennui: kulturne prakse postsocijalizma*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2011.
- Ribić, Vladimir (ur.): *Antropologija postsocijalizma*, Etnološka biblioteka, knj. 34, Beograd, 2007.
- Rot, Klaus: *Od socijalizma do Evropske unije: ogledi o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Evropi*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2012.
- Tichindeleanu, Ovidiu: »Istočnoeuropska tranzicija i reakcionarni postkomunizam«, *Zarez*, 205/2007; www.zarez.hr/clanci/istocnoeuropska-tranzicija-i-reakcionarni-postkomunizam, posjet 12. prosinca 2013.
- Verderi, Ketrin: *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?*, Fabrika knjiga, Beograd, 2005.

After the Fall of the Wall: The Experiences of Transition in the Postsocialist Balkans

The paper elaborates on the question whether transition is the beginning of the end or simply a case of temporary albeit painful transfer from an old social system to a new one. The restructuring that affected Southeastern Europe brought about a change in the social conditions. These led to alteration of people's behaviour followed by the development of an ambivalent logic: on the one hand, the need to imitate the West, and on the other, we need to mentally distance ourselves from its values. This logic created new postsocialist subjects, mostly unaware of the principles of a *civil society* and its values. However, since many historical facts on the Balkans tend to be interpreted as mistakes, socialism came to be perceived as the main cause for the unsuccessful alignment with Europe and European values. Unlike the logic which ruled the Mid-European countries (which also sprung from socialism), the Balkan postsocialist logic is quite different from the capitalist logic of the Western Europe. This paper therefore discusses some of the theoretical interpretations of not only socialist (pre-transitional) but also transitional (postsocialist) phase of our common history. The analysis confirms the fact that, whether we like it or not, we are defined by sociocultural and political frames, because each individual life has its *collective past*, common to us all, even if it is considered to be a ›historical mistake‹. This common collective past has created a particularly adaptable ›social habitus‹ and produced a distorted notion of democratic transition process as well as the values of a civil society.

Ozren Biti

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Muška retorika i ženska motorika: očevi i kćeri hrvatskoga postsocijalističkog sporta

Sport se općenito čini slobodnijom aktivnošću, više dobrovoljnom od drugih. On je odvojen od proizvodnog procesa i obitelji. Premda su participacija i interes, dakako, dubinski strukturirani godinama, klasom, rodom i rasom, činjenica da je operabilno polje sporta strukturno odvojeno od glavnih područja »nužnosti« (plaćeni rad muškaraca, kućanski i plaćeni rad žena), čini se, dodjeljuje mu (a na neki način mu doista dodjeljuje) slobodu koja se u tim područjima ne uživa (...) No ta očita sloboda i odvojen unutarnji život sporta nestaju čim se dotaknemo žena u sportu. Smjesta shvaćamo da je naš na predodžbi utemeljen gornji opis muški opis koji se tiče muškaraca (Willis 1982: 121).

Moj tata često govori: hoćeš li zeznuti trenera, daj mu da trenira žensku, jer su sve cure uvijek ili ljute, ili s nečim nisu zadovoljne ili im ništa nije dobro... (Janica Kostelić u: Figenwald 2007: 51).

Bilo bi mi draže da mi je kod kuće opalio trisku, nego da me javno izvrijeđao. No, on nije takav čovjek. On nikada ne satire rukom, nego riječima (...) (Blanka Vlašić u: Bobanović 2009: 76).

Tuđman, nekadašnji Partizanov šef, znao je da socijalistički sportski model pruža gotove proizvode, poput Ivaniševića, Petrovića, Kukoča, nogometaša, košarkaške vrste... i da su hrvatski sportaši jedino globalno poznato lice nove države. Vrlo atraktivno lice. Model je preživio rat, potom i Tuđmana, nije ga dokrajčio ni novi Zakon o športu, ni nepostojanje nacionalne strategije o sportu, ali besparica će ga ipak doći glave. Osnovno gorivo na kojem model živi, a to je tuđi novac, pri svom je kraju (Cvetnić 2011).